

DIBELKA, Jaroslav. Každodennost mlýnů. In Světy posledních Rožmberků. Praha, 2011. S. 430-441.

s. 430

Mlýny v raném novověku nesloužily jen k mletí obilí. Byly zároveň místem, kde docházelo ke vzájemnému styku obyvatel, neboť vedle krčem a kostelů představovaly významná střediska společenské komunikace. Semletá mouka se používala k pečení pekařského zboží,

s. 431

slad se převážel k dalšímu zpracování do pivovarů. Jejich stavba byla předurčena už samotným geografickým uspořádáním kraje. Mlýny se stavěly v blízkosti vodních toků. Pokud stavbu mlýna neumožnily přírodní podmínky, bylo možným řešením i vytvoření umělého koryta, které následně pohánělo mlýnská kola.

Jakub Krčín z Jelčan po nástupu do úřadu regenta rožmberských panství zjistil, jak vítaný zdroj příjmů nabízelo zřízení panských mlýnů.

Až do této doby se rožmberská správa příliš nezajímala o mletí obilí ve vlastní režii a spokojovala se s platy a naturálními dávkami poddaných mlynářů. Vrchnostenské mlýny pracovaly jen ojedinele, a to převážně pro potřeby panských sídel.

S rozvojem pivovarnictví, které tvořilo nejvýznamnější hospodářskou příjmovou složku rožmberského dominia, se situace zcela změnila.

Především zásluhou Jakuba Krčina začalo přibývat panských mlýnů na všech rožmberských velkostatech. Právě on se podílel na dokončení oprav Opatovického mlýna, které začal roku 1586 hejtman Mikuláš Rutard z Malešova. Nový mlýn pracoval po svém dokončení se šestnácti koly a byla k němu připojena i pila. Další mlýn byl zřízen přímo při třeboňském zámku, následovaly provozovny pod Zábzlatským a Horusickým rybníkem. Jakub Krčín se snažil, aby každý velkostatek měl své mlýny, kam by dával zpracovávat obilí. K zásadním změnám došlo až přičiněním jeho následovníků.

ČONDL, J. Kariéra, s. 16

Stavba vodních mlýnů byla předurčena geografickým uspořádáním kraje – jednoduše řečeno, mlýn postavili tam, kde se nacházel vodní tok. Pokud přírodní podmínky neumožnily postavení mlýna, bylo vytvořeno umělé koryto, které pohánělo mlýnská kola, ba sloužilo k pohonu i několika mlýnů.

Tamtéž, s. 17

Do poloviny 16. století se rožmberská správa příliš nezajímala o mletí obilí ve vlastní režii a spokojovala se s platy a naturálními dávkami poddaných mlynářů. Vrchnostenské mlýny pracovaly jen ojedinele, a to převážně pro potřeby panských sídel.

MÍKA, A. Osud, s. 133

Krčín usiloval o rozšíření tohoto odvětví vrchnostenských hospodaření a jeho zásluhou postupně přibývalo panských mlýnů na všech velkostatech. (...) dokončil rekonstrukci opatovického mlýna, takže pracoval se šestnácti koly, a připojil k němu také pilu. Dále zřídil nový mlýn přímo v třeboňském zámku a později další provozovny pod Zábzlatským a Horusickým rybníkem.

s. 432

Roku 1586 českokrumlovský hejtman Jetřich Slatinský ze Slatinky přemýšlel o dalších zdrojích peněžních zisků do panské pokladny. Došel k závěru, že jednu z možností představuje monopolizace panských mlýnů. Poddané českokrumlovského panství nutil vozit obilí pouze do vrchnostenských provozoven. To se nelíbilo nejen venkovským sedlákům, ale svou nespokojenost vyjadřovali i poddaní mlynáři, kteří si stěžovali u rožmberského vladaře. Jetřich Slatinský ve své obhajobě poukázal především na zvýšení finanční přínos i zdánlivou jednoduchost zavedené reformy a své jednání obhájil.

Důsledkem byla rajonizace mlýnů, která sice roku 1586 prozatím zasáhla jen českokrumlovské panství, ale byla předzvěstí dalších událostí. Se souhlasem současníků se však nesetkala. Kriticky se vyjádřil i Václav Březan, jenž sám pocházel z mlynářské rodiny: „Ať nemohlo-li to lépe na mírnosti postaveno býti? Nebo mnozí mlejnové znova postavení a veliký náklad na ně šel a jde a osedlých a stálých platů z panství ubylo.“

Rajonizace mlýnů byla pro všechna rožmberská panství provedena roku 1590, a to především z podnětu Bartoloměje z Fliessenbachu.

Odhadovaný výnos celé akce měl být podle jejího iniciátora 9368 korců vejmelného obilí a 522 vykrmených vepřů, což mělo dát dohromady 9620 kop grošů míšeňských čistého zisku. Vrchnostenští úředníci museli nejprve provést soupis všech mlýnů, jenž se nacházely na rožmberských panstvích.

Porovnání

Tamtéž, s. 156

Roku 1586 nutil horlivý krumlovský hejtman Jetřich Slatinský ze Slatinky poddané svěřeného panství vozit obilí k mletí výhradně do panského mlýna. (...) Lidé si na bezohledného hejtmana stěžovali a vladař potom žádal od svého úředníka vysvětlení. Slatinský navrhl již ve své obhajobě všeobecnou rajonizaci mlýnů a zdůvodnil ji velkým finančním přínosem.

Z počátku postihla rajonizace jen krumlovské poddané, ale roku 1590 rozhodla ústřední správa rozšířit ji na ostatní statky.

KŘIVKA, J. V. Březan, s. 75

Odhadovaný výnos celé akce v roce 1590 měl přinést ročního příjmu 9368 korců vejmelného obilí a 522 vykrmených vepřů, což s výnosem 56800 orken prezentovalo částku 9620 kop gr. míš. čistého zisku.

ČONDL, J. Kariéra, s. 18.

Porovnání

Celkem bylo zaznamenáno 271 poddanských mlýnů, z nichž byla následně 140 zrušeno. Mlynáři v nich nadále nesměli mlít obilí, a to dokonce ani pro svoji potřebu, a museli mlynářské budovy přeměnit na rolnické usedlosti. Očekávaný finanční výsledek, kterým se ohrazovali organizátoři celé akce, se však v plné míře nedostavil. Tato skutečnost ostatně neunikla ani zarytému odpůrci rajonizace mlýnů Václavu Březanovi: „Mlejnové těch časů na panství pana vladaře, jakž tomu chtějí původem Bartoše z Fliesssenbachu mlynářům zodjímání, porušení a hřídele přeřezování, odkud veliké naříkání od ubohých lidí povstalo. Co tím dobrého získáno, nyní se ukazuje. Mohše páni bez nákladů svú stálú věc mítí, z ní se vyvedli, nenabyté náklady na nové mlejny činíce.“

Již po čtrnácti letech se hromadily velké nedoplatky vejmelného obilí poddanských mlýnů u obročnic jednotlivých panství.

Navíc mlýny dosahovaly vyšších výnosů i díky tomu, že byla dvojnásobně zvýšena dávka vejmelného, kterou dosud braly poddanské mlýny. Kdyby zůstala zachována dosavadní výše vejmelného, byl by finanční výnos celé akce při započítání stavebních nákladů na postavení nových panských mlýnů ještě nižší. Rajonizace nepříjemně postihla nejen konkrétní poddanské mlýny, ale zasáhla záporně i do každého života některých venkovanů.

Celkem bylo zapsáno 271 poddanských mlýnů. (...) Mlynáři nesměli již mletí provozovat, dokonce ani ne pro svoji potřebu a museli mlynářské budovy přeměnit v rolnické usedlosti.

KŘIVKA, J. V. Březan, s. 79.

Již po čtrnácti letech se hromadily velké nedoplatky vejmelného obilí panských mlýnů u obročnic jednotlivých panství.

Tamtéž, s. 20-21.

Mlýny sice dosahovaly vyšších výnosů, avšak díky tomu, že v panských mlýnech byla dvojnásobně zvýšena dávka vejmelného, kterou dosud braly poddanské mlýny. Kdyby bylo zůstalo zůstalo při dosavadní výši vejmelného, byl by finanční výnos celé akce při započítání stavebních nákladů na postavení nových panských mlýnů mnohem nižší.

Ti byli leckdy nuceni vozit své obilí do určeného mlýny z odlehlých vesnic až několik hodin. Následně museli čekat až týden, než se jejich obilí semlelo. K tomu nabádala venkovany nařízení vrchnostenských instrukcí, za jejichž porušení jim mohla hrozit pokuta ve vězení. Vrchnostenská správa touto reformou získala obstojnou kontrolu nad mlýny a přehled nad množstvím umletého obilí. Poddanské i panské mlýny ve 2. polovině 16. století patřily neodmyslitelně ke koloritu venkovské krajiny na rožmberských panstvích a vedle panských sýpek, stodol a sladoven pivovarů bývaly stavební dominantou podzámčí. Od 2. poloviny 16. století se zvyšovala kapacita těchto provozoven i jejich výstavnost. Život v menších tvrzích a panských domovech drobné šlechty se nemusel příliš lišit od života v některých panských mlýnech. Výjimkou nebyla ani rožmberská panství. Anna Rožmberská z Roggendorfu, která užívala až do své smrti roku 1562 mlýn pod zámkem v Českém Krumlově, ho přikázala renesančně upravit, „mysléc na budoucí časy, aby po ní pan vladař téhož důchodu užívati mohl, dala jej rozšiřovati a ozdobovati štítem mistru Honzovi, zedníku z Thurnu a Gründersee, od díla davší 102 kop hotových.“ Svoji výstavností proslul mlýn ve Veselí nad Lužnicí, o němž roku 1594 rožmberský úředník Šimon Žabka podával zprávu Petru Vokovi do Prahy, že „v novém mlejně veselském, kterýž ne jako mlejn, ale co zámek vystavěti i pilu cihlami přikryti dal, pěkně se lidem dělá a dobře každý sobě, kdo mele, chválí.“ Stavbu panského mlýny řídil obvykle stavební mistr, jemuž vrchnost poskytovala veškerý materiál a zajišťovala dostatek pracovních sil formou převodu některých robot. Specializované práce na mlýnském soukolí a jeho složení či mlýnské stolice si dělal každý mlynář sám. Jako vyhlášený odborník proslul v 60. letech 16. století mlynář Jiří ze Sezimova Ústí, který postavil pro pány červené pětিলisté růže 2 mlýny v Rožmberku a později i dvoukolový mlýn v Třebišti.

ČONDL, J. Kariéra, s. 16-17

Vzhled každého mlýny a jeho výbava odpovídaly postavení jeho majitele. Panské mlýny byly objemnější, zděné, zastropené klenbami, s plochými dřevěnými stropy podepřenými průvlaky a dubovými zdobenými sloupy. Poddanské mlýny byly nejčastěji stavěny ze snáze dostupných materiálů; podle regionálních zvyklostí se zdívo zhotovovalo technikou roubení, hrázdění, vyzdívání z opuk, pískovcového i jiného dostupného kamene a cihel. Panské mlýny většinou předčily poddanské počtem vodních kol a odpovídajícím počtem mlecích stolic.

Mlýny bylo možné rozlišovat i podle způsobu pohonu vodním proudem. Mezi nejrozšířenější patřily nábrežní mlýny, které využívaly stálého proudu řeky či potoka a měly kola na spodní vodu ve vodoteči a mlýnici na břehu. Mlýny označované na náhonu využívaly

s. 435

vodu přivedenou na kolo umělým náhonem. Jako rybniční se charakterizovaly mlýny postavené pod hrází rybníka, odkud byla voda vedena potrubím nebo žlábkem na kola na vrchní vodu. Jestliže mlýn využíval drobnou vodoteč z potoka, říkalo se mu potoční. Na rožmberském dominiu se bylo možné setkat s mlýny několika typů, o čemž svědčil dochovaný urbář třeboňského panství z roku 1590. Veselský, záblatský i třeboňský mlýn by podle této typologie patřily mezi rybniční mlýny, protože byly poháněny pouze vodou z přilehlých rybníků. Opatovický mlýn představoval spojení druhu nábrežního a rybničního, protože čerpal vodu z řeky i z rybníka. Lomnický mlýn, jemuž byla přiváděna voda ze Záblatského mlýna trubkami, bylo možné řadit mezi mlýny na náhonu. Většina drobných poddanských mlýnů v blízkosti vesnic byla potočního typu.

Porovnání

Konkrétní vzhled mlýna a jeho výbava odpovídaly postavení majitele mlýna.

Panské mlýny byly objemnější, zděné, zastropené klenbami, s plochými dřevěnými stropy podepřenými průvlaky a dubovými zdobenými sloupy. Poddanské mlýny byly nejčastěji z nejnáze dostupných materiálů a podle regionálních zvyklostí se zdívo zhotovovalo technikou roubení, hrázdění, vyzdívání z opuk, pískovcového či jinak dostupného kamene a cihel.

(...)

Mlýny nábrežní měly kola na spodní vodu ve vodoteči a mlýnici na břehu. (...) Mlýny označované na náhonu využívaly

vodu přivedenou na kolo umělým náhonem. Mlýny postavené pod hrází rybníka, odkud se voda vedla potrubím nebo žlábkem na kola na vrchní vodu, případně turbínu, se nazývají rybniční. Pokud mlýn využíval drobnou vodoteč z potoka, říkalo se jim mlýny potoční. Panské mlýny ve velkostatku Třeboň nelze všechny přiřadit k jedinému typu, protože využívaly vodní sílu z různých zdrojů. Urbář z roku 1590 obsahuje údaje, odkud panské mlýny braly vodu k pohonu mlýnských kol. (...) Opatovický mlýn představuje spojení druhu nábrežního a rybničního, protože čerpal vodu z řeky i z rybníka Svět. Lomnický mlýn přiváděl vodu ze Záblatského rybníka trubkami; lze jej označit jako mlýn na náhonu.

Mlýny jako hospodářská jednotka nestály často samy o sobě, u některých byla součástí další zařízení, která využívala vodní sílu jako byly pily, valchy, olejny, brusírny či stoupy. Nejvíce byly rozšířeny pily, a to zejména z hospodářských důvodů. Mlynář jejich prostřednictvím mohl získávat přivýdělek, protože mlynářské povolání bylo sezónním zaměstnáním. Zejména na jaře, kdy se příliš nemlelo, ale vody bylo dostatek, zpracovávaly mlynáři dřevo na zakázku. I ze zbytků dřeva plynul užitek – kůru stromů bylo možné využít jako palivo nebo k podestlání pod dobytek. Stejně jako u semletého obilí plynuly z pořezaného dřeva mlynáři povinnosti. Jestliže byla pila součástí mlýna, měl nařízeno, kolik prken má do roka nařezat. Když to nestihl, musel chybějící množství prken doplatit.

Porovnání

Tamtéž, s. 22

Mlýn jako hospodářská jednotka nestál sám o sobě. Jak bude vidět dále, u některých byla součástí další zařízení, která využívala vodní sílu, jako byly pily, valchy, olejny, brusírny, stoupy, papírny. (...) Byly to ekonomické důvody, protože se využilo vodního kola, například u pily. Nejvíce byly rozšířené pily. Zejména na jaře, kdy se příliš nemlelo, ale vody bylo dostatek, mlynáři zpracovávali dřevo na zakázku. Ze zbytků dřeva také plynul užitek, např. z kůry, která se používala k topevní a k podestlání pod dobytek. Stejně jako u semletého obilí se i ze dřeva odváděl určitý díl. Z pily plynuly určité povinnosti. (...) Pokud byla pila součástí mlýna, mlynář měl nařízeno, kolik prken má do roka nařezat. Když to nestihl, musel doplatit chybějící množství prken.

Porovnání

s. 436

V zachovaných inventářích mlýnů ze 16. století se nenacházelo nic technicky podstatného, co by neznala doba pozdního středověku, snad jen vzhledem k užití kovových součástí lze soudit, že pracovní zařízení byla výkonnější. Většinou se v inventářích uvádělo jen vybavení vlastní provzovny, nikoli obytné části mlýna, a často přilehlé zemědělské usedlosti.

V době po rajonizaci mlýnů bylo možné většinou na rožmberských panstvích označit vztah mezi majitelem mlýna a mlynářem jako nájemní. Nájem usedlosti totiž dával mlynáři větší právo k mlýnu, a tím zároveň zvyšoval jeho zájem na udržení dobrého stavu mlýny a vysokém výdělku. Mlýn mohl mít mlynář pronajatý dědičně nebo dočasně. V prvním případě mu náležel celý zisk z mlýny, ale zároveň se musel dotyčný zavázat k odvádění a plnění určitých ročních platů a povinností a obvykle zaplatit i jistou peněžitou zákupní sumu. Mlýn mohl odkazovat i prodat za takových podmínek, jež platily pro poddanské grunty. Jestliže měl mlynář mlýn v dočasném nájmu, obvykle platili, že se na provozu mlýna podílel stejným dílem, jaký dostával z jeho zisku. Takový vztah se označoval jako nájem na „třetí či čtvrtý groš“ a mlynáři pobíraly třetí nebo čtvrtý díl z výnosu mlýna.

Tamtéž, s. 22.

Po rajonizaci mlýnů převládali mlynáři nájemní. (...) Nájem dával mlynáři větší právo k mlýnu, a tím také zvyšoval jeho zájem na dobrém stavu mlýna a jeho výdělku. Byl dvojitý – dědičný a dočasný, analogicky podle pozemkového vlastnictví. V prvním způsobu vrchnost odevzdala mlynáři mlýn na smlouvu tak, že měl celý zisk z mlýna. Za to zpravidla také nesl celý náklad na jeho udržování, zaplatil jistou peněžitou zákupní sumu a zavazoval se k určitým ročním platům a povinnostem. Mohl mlýn odkazovat i prodat za takových podmínek, jaké platilo o poddanských gruntech. V dočasném nájmu postoupila vrchnost mlynáři jistou část zisku. To od něj vyžadovalo, aby tímž dílem nesl náklad. To se označovalo jako nájem na třetinu nebo na čtvrtinu čili na „třetí, čtvrtý groš“, tzn. že brali třetí nebo čtvrtý díl důchodu.

Porovnání

Srdce každého mlýna tvořila mlýnice, v níž stálo mlecí zařízení, které musel mlynář s čeládkou neustále hlídat, aby se mlýnské kameny netřely naprázdno. Odtud pronikal do celého stavení neustálý rachot a dunění otáčejících se dřevěných soukolí. Při mletí se značně prášilo. Vedle mlýnice se nacházely prostory označované jako moučnice. Zde se semleté obilí dále zpracovávalo. Ručním přehazováním se tu oddělovala jemná mouka od krup. K moučnici následně přiléhala komora k uskladnění prázdných pytlů, obilí a mouky. Mlýnská čeládka obvykle spávala v šalandě. To byla nevelká místnost s jednoduchým stolem a lavicemi, na nichž se sedělo i spalo. Nejreprezentativnější místností mlýna, podobně jako každého venkovského stavení, byla světnice. Vstupovalo se do ní ze síně a bývala rozlehlá, s trámovým stropem, osvětlená trojicí či čtveřicí oken. Prkenná podlaha nahradila prostou udusanou hlínu, která bývala v mlýnici i ve všech ostatních místnostech mlýna. Ze síně se vcházelo i do dalších přilehlých komor, jejichž množství záviselo na celkové velikosti mlýnské usedlosti. Bývaly to nepříliš velké, chladné a málo osvětlené místnosti, které sloužily k uskladnění potravin, oděvů i jiných předmětů. Součástí každého mlýna byla i kuchyně, která v některých mlýnech mohla sloužit jako šenk, kde si venkované zpřijemňovali čekání na semletí obilí při džbánku piva debatou se sousedy. Rozhodující slovo ve mlýně měl mlynář – mistr mlynářského řemesla, jež se staral o veškeré záležitosti ohledně provozu mlýna.

VANĚK, P. Všední život, s. 47

Srdce každého mlýna tvořila mlýnice. Zde se nacházelo mlecí zařízení. Mlynář s čeládkou je museli neustále hlídat, aby se mlýnské kameny netřely naprázdno.

Z mlýnice pronikal do celého stavení stálý rachot a dunění otáčejících se dřevěných soukolí. Při mletí se tu značně prášilo. Vedle mlýnice se nacházela prostora zvaná moučnice, nebo též moučná komora. Zde se již pomleté obilí dále zpracovávalo. Ručním přehazováním se oddělovala jemná mouka od krup. K moučnici přiléhala komora na uskladnění prázdných pytlů, obilí a mouky. Mlýnská čeládka spávala v šalandě. To byla nevelká místnost s jednoduchým stolem a lavicemi, na nichž se nejen sedělo, ale i spalo. (...)

Nejreprezentativnější místnost mlýna, stejně jako každého venkovského stavení, představovala světnice. Vstupovalo se do ní ze síně (...). Světnice byla rozlehlá s trámovým stropem, osvětlená trojicí či čtveřicí zasklených oken. Prkenná podlaha ve světnici nahradila prostou udusanou hlínu, která bývala v mlýnici i ve všech ostatních místnostech mlýna. (...)

Ze síně se vstupovalo do přilehlých komor. Jejich množství záviselo na celkové velikosti mlýnské usedlosti. Byly to nepříliš velké, chladné a málo osvětlené místnosti, které sloužily k uskladnění potravin, oděvů a jiných předmětů. (...)

Součástí každého mlýna byla i kuchyně, (...). V bohatších mlýnech kuchyně sloužila často i jako šenk. Zde se sousedé z okolních domů rádi sešli při džbancích piva nebo pohárcích kořalky, aby tu podebatovali o počasí, politice i jiných událostech, které se dočetli v novinách.

Porovnání

s. 437

Musel zvládat různé opravy, ale zařizoval i veškeré administrativní záležitosti, vedl účty a dbal o jejich včasné placení. Mlynářské rodiny se svou skladbou příliš nelišily od jiných venkovských rodin. I v nich přebíral majetek jediný potomek, který vyplatil ostatní podle jejich dílu. Mlynářství v rožmberských mlýnech bylo většinou dědičnou záležitostí, otec obvykle předal svůj mlýn synovi. Po odchodu na výminek se nadále podílel na práci ve mlýně. V jednom mlýně mohly společně žít až dva manželské páry – otec s matkou a syn nebo dcera se svým partnerem a dětmi. Kromě nich tu mohly žít i děti příbuzných mlynářů či známým, případně vůči rodině cizí lidé, kteří zde byli na výpomoci v roli čeládky. Další pracující vykonávaly konkrétní profese jako mlynářští tovaryši.

Než mlynář dosáhl své hodnosti a mohl se ucházet o mlýn, musel projít nižšími stupni v hierarchii mlynářské profese.

Chlapci vstupovali do učednických let ve věku okolo 14 roků, přitom nezáleželo, zda šlo o děti z mlynářské rodiny či nikoli. Výhodou synů z mlýnů bylo, že do styku s mlynářským prostředím přicházeli od svého narození. Takový začínající učedník se označoval jako prášek a vykonával nekvalifikovanou práci, jejíž hlavní náplní bylo smetání mlynářského prachu. Učednická léta trvala zhruba 3 roky a mladík se během nich seznamoval i s dalšími činnostmi, jež nutně patřily k mlynářskému povolání. Nezbytná byla i určitá vytrvalost, učení nemohlo být přerušeno a vykonáváno u někoho jiného. Pokud by dotyčný zběhl, jiný mlynář ho nesměl přijmout a doučovat. Řešením pro nespokojeného práška byla jen oficiální cesta, kdy si mohl stěžovat na přílišnou tvrdost mlynáře. Tuto stížnost posoudili starší mlynáři v rámci cechu a mohli ho případně převést k jinému mlynáři, aby u něho dokončil své učení.

ČOND, J. Kariéra, s. 25-26

Mlynářské rodiny se svou strukturou příliš nelišily od jiných vesnických rodin. Šlo o rodinu jednonástupnickou, kdy majetek převzal potomek. Pokud bylo dědiců více, ten, kdo se stal majitelem nemovitosti, vyplatil ostatní podle jejich dílu. (...) Otec obvykle předal svůj mlýn do řízení synovi. Mladší mlynář vystřídal strašfho a ujal se vedení mlýna. Starý mlynář odešel na vejminek, ale pokud mu síly stačily, podílel se na práci ve mlýně dále. Z toho plyne, že na jednom mlýně se mohly vyskytovat až dva manželské páry – otec s matkou, syn nebo dcera se svým partnerem a dětmi. (...) Nacházely se zde děti příbuzných mlynářů či přátel, ale také cizí lidé, kteří zde byli na výpomoc v roli čeládky. Další pracující již byli konkrétní profesí jako mlynářští tovaryši.

Tamtéž, s. 28

Mlynářský synek se setkával s prací otcovy profese od útlého věku. Uvádí se, že do učednických let nastoupil okolo 14 let. Tento věk se týkal všech chlapců, ať pocházeli z mlynářovy rodiny či nikoliv. Výhodou synů mlynáře bylo, že od svých raných let přicházeli do kontaktu s mlynářským prostředím ve mlýně. (...) Takový učedník se označoval jako prášek. Vykonával nekvalifikovanou práci, jejíž náplní bylo smetání mlýnského prachu. (...) Učednictví trvalo 3 roky. Během své učednické služby se seznamoval s dalšími činnostmi mlynářského povolání. (...) Učení nemohl přerušit a odejít k někomu jinému. Pokud by zběhl, jiný mlynář jej nesměl přijmout a doučovat. Odejít mohl jen oficiální cestou, když si stěžoval na přílišnou tvrdost mlynáře. Starší mlynáři situaci zvážili, učedníka odejmuli a převedli ho k jinému mlynáři, aby dokončil své učení.

s. 438

K tomu, aby se z práška stal tovaryš, bylo nutné vykonání zkoušky. Tu složil u mlynářského mistra v jiném mlýně, aby byla zajištěna nestrannost. V případě úspěšného absolvování obdržel výuční list. Potom mohl ve mlýně vykonávat kvalifikovanou práci, byl označován jako mládek – mladší tovaryš. Měl na starosti bezchybný chod mlýnice, ručil stárkovi za kvalitu mouky a musel umět provést drobné opravy na mlynářských zařízeních. Bylo obvyklé, že se takový tovaryš vydal po získání výučného listu na vandr, jehož prostřednictvím měl získat nové zkušenosti a praxi v jiných mlýnech. Vzdálenost, kterou na takové cestě urazil, byla různá. Mohl přejít jen na sousední mlýn, ale leckdy cestoval i přes hranice rožmberského panství na území cizí vrchnosti. K takovému putování potřeboval vlastnit fedrovní list, který obsahoval písemné povolení vrchnosti, pod jejíž pravomoc příslušel. Ze svého nového mlýna se dotýčný nesměl vzdalovat bez svolení mlynáře a mohl ho opustit jen o Vánocích, Velikonocích, svatodušních svátcích a na svátek sv. Václava. V jiných případech měl vysvětlit, proč mlýn opouští.

Porovnání

Tamtéž, s. 29

Když se učedník chtěl stát tovaryšem, musel vykonat zkoušku. Tu složil u mlynářského mistra na jiném mlýně, aby byla zaručena nestrannost. Po jejím úspěšném složení obdržel výuční list. Taprve pak vykonával kvalifikovanou práci. Obecně se označoval jako mládek – mladší tovaryš. Měl na starost bezchybný chod mlýnice, ručil stárkovi za kvalitu mouky a musel umět provést drobné opravy na mlýnském zařízení. (...) Bylo zvykem, aby se tovaryš po získání výučného listu vypravil na tzv. vandr, lidově řečeno na zkušenou. Tímto způsobem získal získával nové zkušenosti a praxi. Musel cestovat na cizí mlýn. Vzdálenosti, které mladý tovaryš urazil, byly různé. Mohl přejít jen k nejbližšímu sousednímu mlýnu nebo opustit rodný kraj. (...) mlýn opouštěl pouze se souhlasem mlynáře. (...) Mlýn mohl opustit jen o Vánocích, Velikonocích, svatodušních svátcích, ve svátek svatého Václava. V jiném případě musel doložit, proč opouští mlýn. (...)

Porovnání

Vandr trval zhruba jeden rok, ale tato doba se pevně nedodržovala. Pokud se po této době neuprázdnilo volné místo, kde by se tovaryš mohl po složení mlynářských zkoušek ujmout vedení mlýna, zůstával často na cestách a živil se tam, kde ho potřebovali.

Tovaryš s dlouholetou praxí se označoval jako stárek, jenž většinou pracoval jako tovaryš déle než deset let a všichni pracovníci ve mlýně i mladší tovaryši mu byli podřízeni. Býval zástupcem mlynáře v záležitostech, které se týkaly provozu mlýna – musel ovládat sekerničinu, řemenářinu, kovařinu, kameničinu. Byl vzdělaný v hospodářských záležitostech spojených s přijímáním obilí, vydáváním mouky a platbami peněz. V každodenním životě raně novověkého mlýna se měla uplatňovat důsledná hierarchie mezi jeho pracovníky, která zasahovala i do života mimo jeho prostory. V hospodě se nesměli starší tovaryši posadit na místo mistra pod trestem pokuty. Podle nařízení cechovních artikulů neměli mladší tovaryši usedat na místa stárků.

Jestliže se tovaryš chtěl stát mlynářským mistrem, musel složit zkoušku, která probíhala před komisí mlynářských mistrů. Ti mu uložili několik úkolů, jimiž měl prokázat svoji zručnost a znalost mlynářského řemesla. Při zkoušce předvedl mistrovský kus, jehož výběr závisel na rozhodnutí komise. Mohlo jim být paleční nebo vodní kolo, ale býval nucen sestavit hřídel, pastorek či vykroužit nebo osadit mlýnský kámen. Zároveň bylo nutné umět připravit mlýn k provozu. Když byli zkoušející mistři spokojeni, mohli přijmout tovaryše mezi sebe jako mlynářského mistra. Jen znalosti tovaryši nestačily,

Tamtéž, s. 30-31

Doba vandru tovaryše byla stanovena na jeden rok. Ale nebylo to pevně dodržováno. Tovaryš se mohl po roce vrátit na domovský mlýn, jestliže jej tam čekala budoucnost v podobě dědictví mlýna po otci. Pokud taková možnost nebyla, obvykle zůstal v nějakém mlýně jako tovaryš, nebo pokračoval ve vandru po mlýnech a živil se tam, kde ho potřebovali.

Tovaryši s dlouholetou praxí se říkalo stárek – starší tovaryš. Pokud se v pramenech pznačuje tovaryš jako stárek, takový muž pracoval v řemesle přes 10 let. Všichni učedníci a mladší tovaryši mu byli podřízeni. Stárek byl zástupce mlynáře v pracovních záležitostech mlýna, musel ovládat sekerčinu, řemenářinu, kovařinu, kameničinu, být vzdělaný i v ekonomických záležitostech spojených s přijímáním obilí, vydáváním mouky a náležitými platbami. (...) Pracovní hierarchie v mlýně byla pevně dána. Obdobný řád nadřízenosti a podřízenosti platil i mimo mlýn. Ku příkladu v hospodě se nesměli starší tovaryši posadit na místě mistrů pod trestem pokuty. Podobně na tom byli mladší tovaryši, kterým se zakazovalo obsazovat místa stárků.

Tamtéž, s. 32

Když se tovaryš rozhodl dosáhnout titulu mistra, musel složit zkoušku. Ta probíhala před komisí. Zkoušející mistři mu uložili několik úkolů, aby dokázal zručnost a znalost mlynářského řemesla. Zkušební komisi předvedl tzv. mistrovský kus. Výběr takového kusu závisel na rozhodnutí komise. Musel umět vyrobit kolo paleční nebo vodní. Další úkol spočíval v sestavení hřídele, pastorce, vykroužení či osazení mlýnského kamene. (...) Také bylo třeba umět připravit mlýn k provozu. Pokud byli mistři spokojeni s mistrovským kusem, uchazeče přijali mezi sebe jako mistra.

Porovnání

s. 439

musel vlastnit i odpovídající finanční prostředky, protože zkouška byla placená – uchazeče mohla přijít kupříkladu na 9 kop grošů míšeňských, 9 liber vosku a pohostění komise půl sudem piva, 4 putnami vína a svačinou. Velkou výhodou měli synové z mlynářských rodin, jimž stačilo splnit polovinu uvedených podmínek. Náročnost zkoušky a vyžadované poplatky zabraňovaly tomu, aby došlo k neúnosnému zvyšování počtu mlynářských mistrů a to zvláště v době, kdy po rajonizaci mlýnů na rožmberských panstvích ubyla volná pracovní místa. Jestliže novopečený mlynář nepocházel z mlynářské rodiny, kde by na něj správa mlýna přešla po nezbytném souhlasu vrchnosti ze strany jeho otce, nezbylo mu nic jiného než žádat vrchnost o přidělení uvolněného mlýny nebo si musel hledat obživu jinde.

Po nástupu na mlýn byl nucen se stejně jako ostatní řemeslníci řídit hospodářskými instrukcemi, přičemž bylo lhostejné, zda hospodařil na panském či poddanském mlýně. Mlynáři v panských mlýnech byly podřízeni dohledu obročních písařů, kteří dohlíželi na stav semletého obilí i kvalitu mouky. O sobotách chodili vybírat týdenní vejmelné.

Hlavní náplň mlynářovy práce představovalo na rožmberských statcích zpracování obilí na další hospodářské suroviny – mouku, kroupy a slad. Obilí a mouku mlel mlynář venkovánům, kteří

Tovaryši však nestačilo jen doložit své znalosti z oblasti mletí a stavby mlýna. Bylo třeba, aby prokázal, že byl na vandru a získal náležitě praktické zkušenosti. Dále musel mít odpovídající finanční prostředky, neboť zkouška byla placená – složil 9 kop grošů míšeňských a 9 liber vosku, pohostil komisi půl sudem piva, 4 pintami vína a svačinou. Velkou výhodou měli mlynářští synové, kteří nemuseli splnit vše, co vykonali tovaryši pocházející z nemlynářských rodin. Stačilo, aby udělali polovinu věcí uvedených výše. (...) Náročnost zkoušky a poplatků měly ještě jeden důsledek – mlynářským mistrem se nestal každý tovaryš. (...) Cechy tak zabraňovaly nárůstu velkého počtu mlynářských mistrů. Po rajonizaci ubylo mlýnů. Snížil se počet mlynářských míst.

Tamtéž, s. 34-35

To také platilo pro všechny mlynáře na panství, protože řemesla se řídila hospodářskými instrukcemi. Nezáleželo na tom, zda mlýn byl poddanský či panský. Avšak mlynáři pracující na panských mlýnech náleželi pod správu vrchnostenských úřadů a jejich úředníků. Obroční písař dohlížel na stav semletého obilí a kvalitu mouky (...). Také kontroloval týdenní vejmelné, které chodil vybírat o sobotách. Hlavní náplní mlynářovy práce bylo zpracování obilí na další hospodářské suroviny – mouku, kroupy, slad pro pivovary.

s. 440

náleželi do rajónu jeho mlýna. Ostatní mlynářské výrobky dodával přímo do vrchnostenské kuchyně, ať to byla mouka do panské kuchyně nebo slad do pivovarů. Současně bedlivě dohlížel, aby venkovští poddaní přidělení k jeho provozovně skutečně povinně mleli obilí v tomto mlýně. Ve vrchnostenských instrukcích se opakovaně objevovala nařízení, aby mlynáři kontrolovali, odkud venkovani s obilím přicházeli. Případného provinilce měl nahlásit a odebrat mu polovinu obilí pro sebe.

Mlynáři byli nuceni vykonávat rozsáhlé povinnosti vůči rožmberské vrchnosti i mimo prostory mlýna. Poslední Rožmberkové si mohli vyžádat jakoukoli službu, která souvisela se znalostí mlynářského řemesla, proto se mlynáři podíleli i na různých stavbách lávek, můstků a hospodářských stavení. Ve svých mlýnech vykrmovali i zvířectvo, jež náleželo vrchnosti. Podle urbáře pro třeboňské panství roku 1590 byl v rožmberských mlýnech doložen výkrm vepřů, jejichž počet byl závislý na velikosti mlýna. Naopak mlynáři zdarma dostávali dřevo z vrchnostenských lesů, které využívali na opravy dřevěných mlýnských zařízení a při stavbě jezů.

Pro mlynáře bylo velmi nepříjemné, jestliže se přestalo mlít. Tehdy ztrácel obživu a lidé, kteří chtěli semlít své obilí, museli čekat, než se mlýn opraví. Příčinou přerušení provozu mohla být sice jakákoliv porucha na mlýnském zařízení, závažnější však bylo, když se v obdobích sucha nedostávala voda. Tehdy bylo nutné čekat, dokud nebyl obnoven dostatečný průtok, který mlynářská kola opět uvedl do pohybu. Ta setrvala v nečinnosti i v zimním období, protože si mlynáři nemohli dovolit riskovat, že mráz poničí jejich dřevěné součásti. Mlynáři byli stejně jako ostatní řemeslníci sdruženi v cechu, který byl soudobými prameny označován „pořádek“ nebo „bratrstvo“.

Dohlížel, aby lidé z vesnic a městeček přidělení k jeho mlýnu skutečně plnili svou povinnost přímusu, tj. povinného mletí obilí v určitém mlýně. V instrukcích se opakovaně objevovala nařízení, aby mlynáři kontrolovali, z jaké vesnice či městečka dotyčný s obilím přišel. Pokud by nepatřil k jeho rajónu, nesměl pro něj mlít. Dokonce byl povinný takového nahlásit a měl pravomoc odebrat mu pro sebe polovinu obilí.

Tamtéž, s. 36

Mlynář měl rozsáhlé povinnosti i mimo mlýn. (...) Vrchnost si mohla u mlynáře vyžádat jakoukoli službu související se znalostmi z mlynářského řemesla. Pro vrchnost prováděli některé činnosti, zejména tesařské – stavbu lávek, můstků, hospodářských stavení, chlívků, komor, stodol. Robotu nejčastěji plnil přírodními dárkami v podobě povinného výkrmu zvířectva – chrtů, holubů, vepřů i hovězího dobytka. (...) Podle urbáře mlynáři na třeboňském panství chovali jen vepře. Počet vepřů pak závisel na velikosti mlýna. (...) Mlynáři dostávali zdarma dřevo, které využívali na opravy dřevěných součástí mlýnských zařízení a stavbu jezů. (...)

Tamtéž, s. 37

Bylo velmi nepříjemné, když se přestalo mlít. Mlynář ztrácel obživu a lidé, co chtěli semlít své obilí, museli počkat, než s emlýn zprovozní. Důvodem přerušení provozu mohla být jakákoliv porucha na mlýnském zařízení. Závažnější bylo, když se v období sucha nedostávalo vody. Tehdy čekal, dokud nenastal dostatečný průtok, který by mlýnské kolo opět uvedl do pohybu. Mlýnská kola také nemlela v zimním období. V zimě ani mlynář mlít nemohl, neboť by tím riskoval, že mráz poničí dřevěné součásti kola. (...) Mlynáři stejně jako jiní řemeslníci chtěli být organizováni v cechu.

Porovnání

Korporace měla přispívat k sebeutváření kolektivní identity mlynářů a zaručovat zákony i pravidla mlynářské profese shodné pro všechny. Nařízení se týkala různých oblastí mlynářského řemesla, kupříkladu skládání tovaryšských a mistrovských zkoušek, přičemž všichni členové cechu s nimi byli seznámeni. Jejich obsah měli sdělovat svým tovaryšům i učedníkům a zároveň dohlížet, aby se jím řídili. Jeho porušování mohlo být trestáno pokutou, vězením a v krajním případě i ztrátou řemesla. Každý ze členů cechu musel být dobré cti i mravů, aby zároveň nevedl v nebezpečí jejího poškození ostatní mlynáře, kteří si tuto skutečnost dobře hlídali i při přijímání nových členů. „Pořádek“ vytvářel pocit vzájemné sounáležitosti, jež se projevovala i při posledním rozloučením s každým zemřelým mistrem, jehož měli povinnost se zúčastnit pod hrozbou peněžité pokuty všichni ostatní členové cechu.

s. 441

Vilém z Rožmberka ustavil roku 1568 na třeboňském panství společný cech mlynářů a pekařů. Protože si obě profese často navzájem zasahovaly do svých pravomocí, snažila se pravidla cechu tyto situace různými nařízeními upravovat. Pekaři si podle nich směli vyrábět mouku jen pro sebe, mlynáři si mohli péct pouze pro vlastní potřebu.

Rozmíškám však ani tato nařízení do budoucna nezabránila, o čemž může svědčit i spor z roku 1589, kdy jistý člen mlynářského cechu pohanil pekařskou pečeť slovy: „Mají chromý kolo palečnické.“ Takovou potupu si nemohli pekaři dát líbit, proto se obrátili se svou stížností k vrchnosti, která provinilého pokutovala a nařídila, „aby byl povinen jak pečeť, tak i cech prosbou před úřadem vaším odbýti a pokud by škody příčinou jeho Václava Práška cechu upadl, ty aby jim povinen byl vynahradiť.“ Příčinou vzniku hospodářského sporu byla zřejmě skutečnost, že tamní pekař dlužil mlynáři půl kopy míšeňských grošů. Právě veřejnost této urážky vyžadovala její nápravu před dalšími svědky.

Vzájemné rozepře se zřejmě táhly dlouhou dobu až do vytvoření samostatného mlynářského cechu v době Adama Františka ze Schwarzenberku.

Tamtéž, s. 38

Na jedné straně jako „pořádek“ poskytoval řád a zákony shodné pro všechny mlynáře, tovaryše a učedníky. Nařízení se týkala různých oblastí mlynářské profese – formy složení tovaryšských a mistrovských zkoušek. (...) Všichni mlynáři byli s artikuly seznámeni a jejich obsah sdělovali svým tovaryšům a učedníkům a měli dohlížet, aby se jimi řídili. (...) Na straně druhé „bratrstvo“ vytvářelo pocit sounáležitosti. Každý ze členů musel být dobré cti a mravů, aby nevystavil celý cech, každého dalšího jedince, špatnému jménu. (...) Svou sounáležitost dokazovali také při rozloučení s mistrem, neboť každý mistr byl povinný se dostavit na pohřeb. Jestliže tak neučinil, zaplatil pokutu.

Tamtéž, s. 37

V roce 1586 Vilém z Rožmberka ustanovil společný cech mlynářů a pekařů. Tato dvě řemesla spojil kvůli jejich příbuznosti ve zpracování surovin. A to bylo mnohdy předmětem svárů a ohniskem problémů. (...) Proto pravidla cechů tuto situaci různými nařízeními upravovala. Pekaři mohli vyrábět mouku, ale jen pro svou vlastní potřebu, mlynáři směli také péct jen pro sebe.

Tamtéž, s. 58

Pouze jeden mlynář v roce 1589 pohanil pekařský cech, přesněji jejich pečeť: „... a v tom řekl, že mají chromý kolo palečnické...“ Cech potom napsal stížný list vrchnosti, aby mlynáře pokutovala a „... aby byl povinen jak pečeť, tak i cech prosbou před úřadem vaším odbýti a pokud by škody příčinou jeho Václava Práška cechu upadl, ty aby jim povinen byl vynahradiť...“ Tento útok na cechovní pečeť se odehrál v hospodě, neboť pekař Čert dlužil mlynáři půl kopy míšeňských grošů. (...) Protože se to vše odehrálo veřejně, před svědky, museli na to pekaři reagovat a co nejdříve sjednat nápravu.

Tamtéž, s. 37

Rozepře ukončilo vytvoření samostatných cechů s vlastními pravidly. Na třeboňském panství byl vytvořen samostatný mlynářský cech Adamem Františkem ze Schwarzenberku.

Porovnání

Seznam „využité“ literatury:

ČONDL, Jiří. Kariéra a čest mlynářů na třeboňském panství v letech 1590-1740. České Budějovice, 2007. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Fakulta pedagogická.

MÍKA, Alois. Osud slavného domu. České Budějovice, 1970.

HONC, Jaroslav. Spotřeba chlebového obilí a rušení a rajonizace mlýnů na rožmberských panstvích v roce 1590. In: Vědecké práce Národního zemědělského muzea, 1959, roč. 1, s. 147-168.

KŘIVKA, Josef. V. Březan a budování vrchnostenského hospodářství na rožmberských velkostatech v 2. polovině 16. století. In: Jihočeský sborník historický, 1967, č. 36, s. 73-80.

VANĚK, Přemysl. Vsední život v jihočeských mlýnech 18. století. In: Pohledy do jihočeské minulosti. Praha, 1997.